
KRITIKAI SZEMLE

K Ö N Y V E K

PORTRÉKÍSÉRLET — PORTRÉVÁZLAT

Szeli István: *Történi történelem*. Forum Könyvkiadó, Újvidék, 1981

A múlt évi irodalmi termés három jelentős tanulmánykötetének egyike Szeli István könyve, amiben a szerző eddig kötetben meg nem jelentett cikkeit, tanulmányait, publicisztikai írásait rendezte nyolc tematikus egységbe 370 oldalon a válogató, Hornyik Miklós és Bordás Győző, a szerkesztő. A válogatás közel száz közleménnyel igyekszik reprezentálni a szerző negyedszázados (ebből az időszakból származnak a közlemények) irodalmi, nyelvészeti és közéleti tevékenységét, e tevékenységek szellemi melléktermékei segítségével. Dokumentumokat sorakoztat fel hát, amelyek dr. Szeli István akadémikus szellemi portréját hívatottak megjeleníteni.

Várattott magára ez a gyűjtemény, hiszen a nálunk megszokott szerkesztői koncepcióval ellentétben nem csupán eszméket, elméleteket, gondolatokat, irányokat vázol fel, hanem magát az állandó szellemi izgalomban izzó embert mutatja meg, méghozzá az egyetlen lehetséges módon: cikkválogatással. A hatvanéves tudós munkásságát ugyanis egy olyan könyv, amely egyetlen témát jár körül, nem tudná feltárni és méltón ábrázolni, hiszen ez a tudományos és közéleti tevékenység túlon túl sokoldalú és szerteágazó. Az Újvidéki Egyetem rendes tanára minden felelősségteljes és teljes emberi odaadást kívánó munkakörét nem részletezhetjük itt, de tudnunk kell, hogy a Vajdasági Tudományos és Művészeti Akadémia ötagú elnökségének tagja, elnöke kiadói tanácsának, minden kiadványának fő- és felelős szerkesztője, az Akadémia társadalomtudományi osztályának tisztkárhelyettese. Tíz éven át volt igazgatója a Hungarológiai Intézetnek, hét éven át pedig elnöke a Jugoszláviai Magyar Nyelvművelő Egyesületnek. Bizonyára nem igényel kommentárt a szerző közéleti tevékenysége, de arra valószínűleg választ ad, hogy miért nem tanulmánykötettel jelentkezett most. A tevékenység nagy vonalakban való körülhatárolása a kötetbe gyűjtött cikkek, kritikák tematikáját is meghatározza, előszöri megjelenésük leggyakoribb helye (*Magyar Szó*) pedig formájukat és korlátaikat. Leginkább napilapban való közléséről lévén szó, az írások terjedelme korlátozott, témájuk közügy, meg-

írásuk módja pedig az azonnali reagálás által megszabott. Természetesen ilyen módon, a közéletben ismétlődő kérdések megválaszolása esetén, elkerülhetetlenek az egymással rimelő gondolatok, amelyek kiegészítik egymást, erősítik, s ezáltal az írások gyakran egybecsengenek, s eleget tesznek az elvárásoknak, pótolják azt a hiányosságot, amit a napilapbeli helyszűke hagy maga után. Így a cikkek, rövidségük ellenére, képesek arra, hogy felvázolják Szeli István gondolkodásának eszmerendszerét, irodalomtörténeti szemléletének meghatározóit, érdeklődési körének és tevékenységének határvonalait.

Egy ilyen gyűjteményes kötet esetében elsődleges kérdésnek tűnhet, hogyan sikerült a válogatónak és a szerkesztőnek megalkotni ezt a szellemi portrét, de korántsem hagyhatók háttérben azok a gondolatok, amelyek ennek a portrénak a megalkotását lehetővé teszik. Nekünk is vázolnunk kell őket, nem átbeszélni, hanem meglátni és megfigyelni a mögöttük lévő embert, tudóst. Mivel magam is tanítványa voltam, s nem kis örömmel és tisztelettel emlékszem vissza nagyszerű előadásaira a világirodalom, valamint a XVIII. és XIX. századi magyar irodalom területéről, ismét felébred bennem a vizsgaláz: sikerül-e az általa megkövetelt kritikai alapossgal nyúlnom könyvéhez, meg aztán egyezik-e a szerkesztők által kialakított kép a bennem élő enciklopédikus tudású, örökmozgó, jóindulatú tanár úr képével. Meg kell vallanom, elfogult és részrehajló lettem (a szerkesztők javára), amint belelapoztam a könyvbe s rábukkantam az egykori gyermeklap, a héttől hetvenhét éves fiatalok lapja, a *Buksi* megszűnése alkalmából írott cikkére. Kicsit úgy éreztem, szólhat már a többi cikk bármiről, lehet a válogatás akármilyen, én már megtaláltam a könyvben azt a szellemet, a közügyekben fellángoló indulatot, amit számomra „Szeli bácsi” jelent. (Vö. *Egy lap halálára*, 287. o.) Valahol itt, ilyen alkalmakkor látszik meg a könyv- és lapkiadás érdeme és értéme is, s ezért jogosak a Hungarológiai Intézet igazgatójának indulatos sorai, amelyekben arról ad hírt, hogy Zombor városából kitiltották az egyetlen magyar nyelvű irodalomtudományi, nyelvészeti, folklór- és művelődéstörténeti folyóiratunkat. *A Hungarológiai Intézet Tudományos Közleményeit.* (*Napi kulturális gondjainkról*, 332. o.)

(Itt is szeretném közölni az érintettekkel és az érdekeltekkel, hogy a cikk megírása óta eltelt tíz év során sokat változott a helyzet Zomborban; azóta más magyar nyelvű folyóiratot sem lehet itt megkapni, pl. az *Új Symposium*ot, az *Üzenet*et sem.) A kultúra eme visszautasítása, a kultúrával szemben tanúsított igénytelenség természetesen óriási csapás egy kultúrharcos erőfeszítéseire, akit közben szakterülete is a felvilágosodás eszmekörébe vonz.

A *Történeő történelem* irodalom- és társadalomtörténeti része olyan irodalomtörténeti szemléletet mutat be, amely nem a jelenségekre figyel fel az irodalom leszűkíthető (?) területén belül, hanem a társadalmi gyökereknél kezdi a vizsgálódást, és az egyetemes—nemzeti—egyéni kategó-

riák körében gondolkodik. A koreszmék körüli vizsgálódásait a filológiai kutatás és a marxista társadalomtudományi gondolkodás határozza meg. Példázza ezt a *Magyar Szóban* 1962-ben megjelent cikke — *Rousseau és Vajdaság* —, amiben két évfordulóról emlékezik meg: Rousseau születésének 250., a *Társadalmi szerződés* megjelenésének 200. évéről. Az ügyesen komponált írás rövid úton a vajdasági táj felé fordul; Hajnóczy József Vukováron írta rousseau-i szellemű alkotmánytervét, a *Társadalmi szerződés*, első magyar nyelvű kiadása pedig Nagybecskerekben jelent meg. S mivel a felvilágosodásról és annak hatásáról van szó, a továbbiakban a két évforduló ürügyén a magyarság reformeszméit taglalja a napilap nyújtotta keretek között; a rousseau-i eszmény és az adott valóság Hajnóczy-féle egyeztetését, azt, hogy a felvilágosodás belső dialektikája miként terelte nemzeti irányba a gondolkodást. Ezen a gondolatmeneten jut el a nyelv—nemzet—haza összefüggéseit vizsgáló dolgozat — *A kora romantika nyelvszemlélete* — végső konklúziójához, miszerint: „... a korszak nyelvszemléletére és nemzettudatára alapvetően és mindig a társadalmi és osztályviszonyok hatnak, s az eszmei és filozófiai tantételek végső kicsengésüket mindig azoktól nyerik.” (Vö. 35. o.) Nehogy azonban valaki azt gondolja ezek után, hogy Szeli István a rideg politikai és gazdasági szabályozórendszereken keresztül látja és láttatja az irodalom mélységesen emberi szféráját. A humán tudományok igaz művelője ő, nem konok történész, hanem valódi filantróp, érdeklődési körében a központi helyet az ember foglalja el, s csak utána jön a tudomány, ahogyan az egy tudós humanista szelleméhez illik.

Kötetében négy írás szerepel az *Évfordulók* gyűjtőcím alatt. Azonnal felvetődik bennünk a kérdés, vajon mit tartott a szerző fontosnak, lényeges vonásnak Csokonaiban, Berzsényiben, Aranyban vagy Petőfiben. A válasz: a választott irodalmi nagyságok „nagy idők tanúi”, azaz hatalmas társadalmi-történelmi mozgások és megmozdulások részesei, megélői. Így kétszeresen is indokolt a vizsgálat összpontosítása a költők és világuk kapcsolatára, arra, hogy miként élték meg a magyar irodalom jelesei a maguk korát, mind a költészetben, mind a közéletben. Az írások tanulsága szerint a négy költői egyéniséget még egy külön szál is egybekapcsolja; a felvilágosodás, a klasszicizmus és a romantika korszakaiban költészetük rokon vonásokat mutat — a kor esztétikai mércéinek túlhaladását. S miután az olvasó megismerkedett a költők esztétikai távolbalátásának okaival és magyarázatával, a szerző nem mulasztja el az alkalmat, hogy még egyszer felhívja a figyelmet arra, a négy költő legfontosabb közös vonása mégiscsak a morális ember megtestesítése. Erdemes újraolvasni az említett írásokat, mert a mélységesen emberközpontú szemlélet ötvöződik bennük az alapos tárgyi felkészültséggel, a társadalmi mozgások értelmezésével. Az említett két gyűjtőnév fűzi egybe Szeli István szűkebb érdeklődési és tárgykörével a felvilágosodással, klasszicizmussal és romantikával kapcsolatos írásait.

A napi irodalmi kérdésekben való eligazodást és eligazítást szolgálták a szerző majdnem negyed századon át írt kritikái, recenziói a *Magyar Szóban*, *Hídban*, *Új Symposionban*, *Üzenetben*. Ezekből is több válogatást nyújt a kötet, de előbbi, az összefoglaló jellegű műveket közli *Irodalmunk alakulástörténete* címmel. Ez a, mondjuk, fejezet (de nem az, hiszen a benne szereplő írások különböző keletkezésűek) lenne hivatott bemutatni irodalmunk előtörténetét a húszas évektől az ötvenesekig. Ennek a korszaknak ugyan ismerjük már alapos, részletekbe menően feltárt képét Bori Imre tollából, egyes részletkérdések úgyszintén alapos feldolgozást nyertek, utoljára Bosnyák István foglalkozott ilyen „előtörténeti” tanulmányokkal, ilyen tömörséggel azonban — húsz oldalon — még senkinek sem sikerült ennyi lényeges kérdést érintenie. Értékezik az irodalmunkban megkerülhetetlen Szentelekyről, annyit, amennyit egy rövid ismertető megkíván és elbírn. A negyvenes évek költészetéről írván megvilágítja nézeteit, miszerint az irodalom nem vonatkoztatható el a társadalmi alaptól (persze itt most nagyon leegyszerűsítve igyekszem reprodukálni az elsődleges gondolatot), de ennek az irodalomnak nem kell okvetlenül izzadságszagúnak lennie, semmilyen magasztos cél nem mentesség az esztétikum didaktikával való felcsenélésére. Az irodalom ugyanis hatását mindig csak az esztétikai szférán keresztül tudja kifejteni, és ennek a ténynek bármiféle erőszakos megkerülése vulgárizálás, ferdítés. Erre a ferdítésre a tárgyalt időszakban nemcsak hogy sor került, de alapvető kritériummá vált. Am korántsem az egyes szerzők belső indulata eredményeként, hanem az időszerűen kollektivizáló, az ideológiai gyors-talpalást követő irodalompolitika miatt. Az a végkövetkeztetés cseng ki az *Irodalmunk alakulástörténete* összefoglaló írásából, hogy az író legyen elkötelezett — mint ahogy az irodalomtudós is az —, de módjával; mindenképp a művészet elkötelezettje legyen, hogy más irányú angazsáltsága ne legyen káros hatással írásművészetére, ne írjon didaktizáló szándékkal, mert akkor műve sematikus, stilizált, valótlan lesz, inkább a valóság másolata és nem teremtése. A könyv pedig arra szolgál, hogy az írója magatartását és világszemléletét tükrözze a mű teremtett világán belül. Ehhez a gondolatmenethez kapcsolódik a *Széljegyzetek az irodalmi vitához* (112. o.) című cikke is, amelyben az ötvenes években kiborított „nemzedéki vitáról” mond véleményt. A szóban forgó vita a „fiatalok” és „idősek” között robbant ki, mert az egyik tábor éles hangon sépelt mindent, ami modern, a másik pedig ugyanúgy vélekedett mindenről, amit elavultnak, avítottak tartott. Szeli István állásfoglalása ebben az esetben is a vérbeli irodalomtudósé, ugyanis (itt és egy másik, ugyanezzel a témával foglalkozó írásban is) az *irodalom* pártját fogja. Megértő a fiatalokkal szemben, értelmezi és értékeli a modernség fogalmát, de elítéli a sarlatánokat, tartozzanak azok bármelyik nemzedékbe.

Már bevezetőnkben említettük, hogy a kötetbe foglalt írások kiegészítik egymást, kibővítik a másutt felvetett gondolatokat. Egy esetben azon-

ban azt tapasztaljuk, hogy újraértékeli korábbi nézeteit a szerző. B. Szabó György *A régi magyar irodalom I. rész* címet viselő jegyzetéről 1960-ban a lelkesedés hangján ír; az eddig még nem látottat, egy folyamat kezdetét ünnepli az említett egyetemi kiadványban. 1973-ban azonban, egy alkalom kívánata írásában már más szemmel tekint az egykori sokszorosított jegyzetre, felrója annak módszertani hibáit és a korszellem okozta gyengeségeit. Az 1960-as és az 1973-as írás egybevetése pedig azt árulja el szerzőjéről, hogy folytonos megújulásra képes kritikus, nem olyan, aki alkalmasint átfogalmazza régi írásait. Kritikusai tevékenységét a költészet, a prózaírás és a dráma területén fejtette ki. Éles szemmel igyekezett kigyomlálni irodalmunkból a silányat, a kiemelkedő alkotásokat pedig az őket megillető helyre helyezte. Nem titkolja, hogy hálátlan, de nagyon is szükséges feladatnak tartja az e területen végzett munkáját, hiszen mind negatív, mind pozitív véleménynyilvánításait egyaránt követte gyakori ledorongolás (pl. Csépe Imre és Domonkos István művei esetében). De a szóban forgó művek és kritikák esetében is a történelmi distancia a kritikust igazolta. Kritikai szemlélődésének homlokterében mindig a nyelvi realizmus kérdésköre áll. 1962-ben például Domonkos István Rátka című „kócos” költeményét fésüli át nyelvi szempontból, képzavarokat igyekszik eloszlatni, nyelvtani tévedéseket korrigál, de fenntartással — a költői szándéknak ad elsőbbséget a nyelvtannal szemben. Ezt is, más cikkeit is mindig példák, klasszikus vagy klasszikussá vált idézetek kísérik. Az irodalmi vitákba, egy-egy mű taglalásába írói pályákat bemutatva csak az irodalompolitika mai kívánalmait akarja kielégíteni, s a jövő felé nem az irodalom valóságos képét közvetíteni, hanem egy társadalmi—politikai—ideológiai konstellációnak az irodalomtörténetírásban kirajzolódó vetületét. „... nap mint nap kísérlet történik a műalkotás esztétikai szférákból való kiemelése, történeti, lélektani, tisztán materiális (akusztikai) vagy éppen szociológiai szempontú kisajátítására.” Szeli István irodalomtörténeti és kritikusai munkássága ezek ellenkezőjét, a művek esztétikai valóságát helyezi előtérbe, és kétségen kívül ez a helyes út.

A kötet egyedüli hiányosságát (számomra) az jelenti, hogy a szerző világirodalmi érdeklődését csak részleteiben villantja fel, egyetlen írása sem foglalkozik e témakörrel, noha egyetemi előadásaiból tudjuk, szakértője a világirodalomnak is.

A *Történi történelem* mozaik-könyvét Hornyik Miklós jegyzeteivel ígéri a Kiadó. Ezek a jegyzetek többnyire csupán a megjelenés helyére és idejére szorítkoznak, de nem bibliográfiai részletességgel, erre a célra alkalmasabb lesz a Hungarológiai Intézetben készülő bibliográfia Szeli István műveiről. Kimerítőbb jegyzeteket pedig az olvasó nem is igényel, ugyanis a szerző cikkei önmagukért beszélnek, minden magyarázat nélkül önmaguk rajzolják meg szerzőjük szellemi portréját.

FEKETE J. József